

Birinci Dünya Savaşı Sonunda The Times'ın Ermenilerle İlgili Propagandası ve Ermeni Meselesine Etkisi (1918-1919)

Dilara Uslu*

Özet

Kitleleri ardından sürüklenme sanatı olarak ifade edebileceğimiz propagandanın en önemli aracı şüphesiz ki gazete ve dergilerdir. İngiltere’de basılan günlük yayınlar açısından değerlendirildiğinde uzun soluklu gazetelerin başında gelen *The Times*, bugün de dünyada en çok okunan gazetelerden biridir. Londra’daki önemli gazetelerden *The Times* gazetesi incelendiğinde zaman zaman değişiklik olsa da genel itibarıyla İngiliz politikalarının sesi olduğu görülmektedir. Gazetede İngiltere’nin dış politikada güttüğü amaçlar ekseninde yazılar olmakla beraber dünyada o zaman diliminde gerçekleşen olaylara İngiliz halkının ilgisini çekerek bir kamuoyu oluşturma çabası söz konusudur. İngiltere, hangi devlet üzerinde nasıl bir politika yürütüyorsa *The Times* gazetesi de bu politikaya hizmet etmiştir. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında adeta İngiltere Hükümetlerinin propaganda gücü olarak görev yapmıştır. İngiltere’de günlük çıkan gazetelerden biri olan

The Times, İngiliz propaganda teşkilatlarıyla basının ilişkisini anlatmada önemli bir yapıtaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiriye, Ermenilerle ilgili haberler üzerinden, basının harpte propaganda amacıyla nasıl kullanılabildiği incelenmiştir.

Summary

The purpose of publicity is to direct the addressed public and to make a change of opinion in a particular subject and even to drag masses into action in an active way when needed. The most important organs of publicity, referred to as the art of the masses, are undoubtedly newspapers and magazines. In terms of daily newspapers published in the UK; *The Times*, which is the leading newspaper of all long-term newspapers, today is one of the world’s most widely read newspapers as well. Analysing *The Times* newspaper, one of the major newspapers in London, it is seen that although it had some changes from time to time, it had always been the sound of British politics in general. In the newspaper, there are some articles with the axis of Britain’s pursued foreign policy objectives, as well as an effort to create a public opinion by attracting the attention of British people of the events that happened in the world at that time period. In which state and what kind of a policy conducted the Great Britain, *The Times* newspaper served this policy. Especially, in the meantime and after the First World War, it served as a power of publicity of the Governments of England. *The Times*, one of the daily newspapers in the UK, emerges as a major building block to tell the relationship between British publicity organizations and the press. In this paper, it has been investigated how press can be used in the war with the aim of publicity from the news about the Armenians.

Giriş

Propaganda kelimesinin manası “yaymak” olmakla birlikte “ belli bir çıkar sahibi olan bireylerin ve grupların, başkalarının kanılarını ve davranışlarını etkilemek amacıyla, önceden tasarlanmış, ikna ve telkin tekniklerini kullanarak yaptıkları eylem” şeklinde

(*) Dr., Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı.

de ifade edilebilir. Propagandanın amacı ise kamuoyunu yönlendirerek hitap edilen çevrede belirli bir konuda kendi lehine kanaat değişikliği yaratmak ve gerektiğinde kitleleri aktif bir şekilde eyleme sürüklemektir. Günlük gazetelerin yayınlanmasıyla propaganda için en etkili araç da bulunmuştur.

17. asırda öncelikli amaç olarak tüccarların ihtiyaç duyduğu haberleri vermek düşüncesiyle kurulan gazeteler, daha sonra belirli periyotlarda kralın ya da o dönemdeki üst düzey görevlilerin kanunlarını halka duyurmak amacıyla yoluna devam etmiştir. İngiltere’de ise ilk gazete 1622 yılında yayın hayatına başlamış, 1648-1649 yılları arasında halk üzerinde tesir etmek düşüncesiyle Protestanlar tarafından ilk siyasi gazete neşredilmeye başlanmıştır¹ Bu yıllarda kurulan gazetelerin yayın hayatları uzun ömürlü olmamıştır.

İngiltere’de basılan günlük yayınlar açısından değerlendirildiğinde uzun soluklu gazetelerin başında gelen *The Times*, 1785’de “The Daily Universal Register” adıyla yayın hayatına başlanmıştır. 1788 yılına gelindiğinde “*The Times*” adını almıştır. Gazetenin kurucusu John Walter başarılı bir kömür tüccarıyken Amerika ile olan savaş ve Batı Hindistan’daki kasırga nedeniyle 1784’de iflas edince basın hayatına girmeye karar vermiştir.² 1908’de *The Times*’ı satın alan Lord Northcliffe, 1918’in Mart ayına gelindiğinde “Crewe House” adı verilen “Wellington House” benzeri bir propaganda teşkilatının başına getirilmiş, savaşın son yılı itibariyle İngiliz propaganda taarruzunu hazırlayıp uygulayan kişi olmuştur.³ Bu dönemde Northcliffe’in özellikle *The Times*’ı kullanarak uyguladığı propaganda taktikleri, harbin İngiltere tarafından kazanılmasında etkili olmuştur.

1. Birinci Dünya Savaşı’nda Propaganda Aracı Olarak *The Times*’in Yeri

Birinci Dünya Savaşı ekonomik ve askeri harp yanında propaganda harbinin de ilk

defa gün yüzüne çıktığı savaş olmuştur. Savaş içerisinde kamuoyunu kontrol etmek, silahlı kuvvetlerin moralini yüksek tutmak, düşmanın maneviyatını kırmak, tarafsız ülkelerin tarafsız konumlarını devam ettirmek veya bu devletleri kendi saflarında savaşa intikal ettirmek için propaganda faaliyetlerine girişilmiştir. Bu amaçla düşmanın zulüm ve vahşetlerini gösteren efsaneler söylenmiş, düşman ordularının saflarına uçaklarla kâğıtlar atılmıştır.⁴ İngiltere ise bu dönemde propagandanın her türlüünü en iyi kullanmış devletlerin başında gelmektedir. Savaşın son yılı itibariyle İngiltere’nin odak noktasını oluşturacak olan Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı içerisinde devletler arası çıkar mücadelelerinin adeta değişmez piyonları konumundaydı. “Büyük Güç”lerin⁵ politikaları çerçevesinde gelecekleri masa başında çizilmekte olan Ermeniler, kendilerine verilen rolü oynamak için hazır bir şekilde beklemekteydi. 1918 yılı, devletler için gel-gitlerin çok fazla yaşandığı, savaşın kaderine doğru gidildiği bir yıl olarak dünya tarihinin belki de en zor dönemlerinden biri olmuştur. Çünkü bu süreçte bütün devletler, bir yandan son kozlarını oynarken bir yandan da karşı taraftaki devletlerin planlarını bertaraf etmekte başarılı olmayı umuyorlardı. Savaşan devletler propagandalarını iki taraflı yürütmüşlerdir. Bir yandan kendi halklarına savaşın içerisinde yer almak zorunda olduklarını, amaçlarının onlara göre savaşı çıkaran karşı tarafın mazlum milletlere eziyet etmelerini önlemek olduğunu belirtirken, diğer yandan tarafsız ülkelerin halkları üzerinde de savaşta kendi yanlarında olmaları gerektiğine dair propagandayı empoze etmeye çalışmışlardır.

Propagandanın en önemli aracı şüphesiz ki gazete ve dergilerdir. Londra’daki

- (1) Niyazi Berkes, Propaganda Nedir?, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1942, s. 54.
- (2) Yasemin Girtili, “*The Times*’in 200 Yılı (1785-1985)”, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s.1-4.
- (3) Berkes, Propaganda Nedir?, 1942:74-75.
- (4) Mustafa Mutlu, Vietnam’dan Körfez’e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s.124; Berkes, Propaganda Nedir?, 62-63.
- (5) Büyük Güçler ifadesi ile İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika kasdedilmiştir.

önemli gazetelerden *The Times* gazetesi incelendiğinde zaman zaman değişiklik olsa da genel itibarıyla İngiliz politikalarının sesi olduğu görülmektedir. Gazetede İngiltere'nin dış politikada güttüğü amaçlar ekseninde yazılar olmakla beraber aynı zamanda dünyada o zaman dilimi içerisinde gerçekleşen olaylara İngiliz halkının ilgisini çekerek bir kamuoyu oluşturma çabası söz konusudur. İngiltere, hangi devlet üzerinde nasıl bir politika içerisindeyse *The Times* gazetesi de bu politika dahilinde özellikle de Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında adeta İngiltere Hükümetlerinin propaganda gücü olarak görev yapmıştır. Londra'daki İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunan Dışişleri Bakanlığı'nın "FO 371" sınıfındaki siyasi belgeler incelendiğinde 1918-1920 yılları arasındaki dönemde İngiliz devlet adamları, askerî önderleri ve kamuoyunun, Türk aleyhtarları (Turkofob) ve Türk taraftarları (Turkofil) olmak üzere ikiye ayrıldıkları unutulmamalıdır. Bu ikilik, İngiliz toplumu, basın ve siyasetini büyük ölçüde etkilemiştir⁶

İngiliz propagandasının en önemli bölümünü ise tarafsız ülkeler özellikle de Amerika'nın kendi grubu içerisinde savaşa çekilmesi oluşturmaktaydı. İngiltere, savaşa girmeme düşüncesinde olan Amerikan kamuoyunu, İngilizler yanında savaşa girilmesi hususunda etkilemek için 1914'ten 1917'ye kadar geçen süre içerisinde her yola başvurarak bunu gerçekleştirmeyi başarmıştır. İngiltere, daha harbin başlangıcında Hariciye Nazırlığı'ndaki bir kısım insanlardan oluşturulan bir grubu propaganda işiyle uğraşmakla görevlendirmiştir. "Wellington House" adı verilen bu birimde İngiliz propagandasını destekleyen çeşitli kitaplar, makaleler, broşürler, fotoğraflar, karikatürler yayınlanmıştır. Bu büronun yayınları arasında 37 tane Türklerle ilgili kitapçık ve broşür vardır. Bunlar Ermeniler ve Wellington House çalışanlarının eserlerinden oluşmaktaydı. Wellington House Yayınları genellikle İngiltere'de Hodder&Stoughton Yayınevi'nde, Amerika'da ise bir kısım his-

selerine yine bu yayınevinin sahip olduğu Doran Yayınevi tarafından basılıyordu. Doran Yayınevi'nin sahibi ise İngiliz *The Times* gazetesinin sahibi Lord Northcliffe ile dirsek teması içindeydi⁷. Wellington House Yayınları arasında 1916 yılı ortalarında Ermeni kaynaklarına dayanan, çoğunlukla da belirli bir kaynağı olmayan, Türklerin Ermeni katliamı yaptığına dair sözlü ifadelerin yer aldığı, daha sonra "Mavi Kitap" (Blue Book) olarak anılacak olan "1915-16 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere yapılan işlem" başlıklı İngilizce bir propaganda kitabı vardır ve bunun yazarları ise İngiliz propagandasının şekillenmesinde önemli rol oynayan Lord James Bryce ve Arnold Toynbee'dir. Michael Sanders ve Philip M. Taylor'ın Birinci Dünya Savaşı ile ilgili kitaplarında "Wellington House mensubu ve tanınmış tarihçi Arnold Toynbee'nin vahşet, barbarlık ve kıırım hikâyeleri uzmanı" olduğu kaydedilmektedir. Sanders ve Taylor adlı bu iki İngiliz yazarına göre; bu kıırım, vahşet ve barbarlık hikâyelerinin çoğunu yaratan ve dünyaya yayan İngiliz basınıdır⁸

İngiltere'de günlük çıkan gazeteler içerisinde yer alan *The Times* gazetesi, İngiliz propaganda teşkilatlarıyla basının ilişkisini anlatmada önemli bir yapıtaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü 1908'de *The Times*'ı satın alan Northcliffe, "Crewe House" adı verilen propaganda teşkilatının başına getirildiğinde, savaşın son yılı itibarıyla İngiliz propaganda taarruzunu hazırlayıp uygulayan kişi olmuştur. Northcliffe'nin direktifleriyle 1918 Ağustos'undan itibaren Almanya üzerine 5.360.000 beyanname atılmış, bu sayı yıl sonunda 12.000.000'a ulaşmıştır. Bu beyannameler o kadar etkili olmuştur ki Alman komutanlarını endişeye sevk etmiş, kâğıtlar hakkında talimat yayınlamaya mecbur olmuşlardır⁹

(6) Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. XII-XIII.

(7) Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.28-29.

(8) Salahi Sonyel, "Birinci Dünya Savaşı Günlerinde Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası", *Belleten*, Ağustos(LVIII), Sayı 202, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 379-380.

(9) Berkes, *Propaganda Nedir?*, s. 74-75.

İngiltere'nin propaganda alanındaki zaferini sağlayan Northcliffe'in, harp propagandası tarihine getirdiği önemli yenilikleri olmuştur. Bunlardan birisi, propaganda ile siyaseti elbirliği içinde olmak durumuna getirmesidir. Northcliffe'in yapmış olduğu diğer bir yenilik ise bundan sonra düşman aleyhine iftiralar ortaya atmak, onun zalimliğini iddia etmek gibi usullerin terk edilmesi yanında tarihe, kanunlara, beşeriyete, dine müracaat eden propagandanın ortadan kaldırılmasıdır. Propaganda ona göre, olayları kullanan ve bunu kullanırken düşmanın manevî veya siyasî alandaki zayıf noktalarını keşfedecek ve bu zayıflığı arttıracak haberlerle oynanan bir manevra olmalıydı. Osmanlı Devleti içerisindeki ırk ve mezhep farkları da Northcliffe'in başını çektiği İngiliz propagandasının tesirine müsait bir ortam hazırlıyordu.¹⁰ İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasının en önemli ayağını oluşturan Ermeniler üzerindeki propaganda'yı yürüten *The Times* gazetesinin başında da, bu düşüncelere sahip birinin olmasının İngiltere'yi bu konuda başarıya götüren hususlardan biri olduğu söylenebilir.

2. Birinci Dünya Savaşı Sonunda The Times Gazetesi'nin Ermenilere Bakışı

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'na Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'in çevrelediği "Büyük Ermenistan" hedefine ulaşmak ve bu arada Doğu Anadolu'yu kolonize etmek için girmişlerdi. Fakat savaşın son yılında Osmanlılarla imzaladıkları Batum Antlaşması'nda söz konusu emperyalist amaçlarına ulaşmak bir yana 1914'teki durumlarına kıyasla daha zararlı çıkmışlardır.¹¹ Ermenilerin devlet kurma hayali ile yola çıkıp bunun için ne gerekiyorsa yapmaya çalışmaları, Müslümanların ve kendilerinin yanında yer almak istemeyen Ermenilerin kanlarının akıtılmasına kadar gitmiştir. Bağımsızlık hayalini gerçekleştirmek ise, bu devletlerden en güçlüsüyle anlaşarak gerekenleri yapmaktan geçiyordu. Bundan dolayı bölgede çoğunluğu

sağlamaları için Müslümanların öldürülmesi gerekiyordu. Ermeniler de bu görevi memnuniyetle yerine getirmişlerdir. 1918 yılı Ocak ayından başlayarak Müslümanların yaşadıkları köylere saldırmaya başlayan Ermeniler, önce "silahlarınızı bize teslim ederseniz size asla dokunmayacağız" diyerek söz vermişler, fakat; bu yeminli sözlerine kanan Müslümanların ellerindeki silahları aldıktan sonra köylerine saldırmaya, onları öldürmeye, köylerini yakıp yıkmaya, eşyalarını yağmalamaya başlamışlardır.¹² Bunun yanında kendi yaptıkları Ermeni katliamlarını da Müslüman Türklerin üzerine atmaktan çekinmemişlerdir. Ermeni çetelerinin faaliyetleri ile ilgili Kâzım Karabekir'in sözleri oldukça anlamlıdır. "*Ermeni milletinin içine çöreklenmiş çeteciler Türkleri kesip yakmakta ve bunların bu cinayetlerini tasvip ile insanlığın gözlerine tersine göstermek için her yanda fikirlerini yayanları da bulunmaktadır. Bütün bunlar nedeniyle Ermeni milletinin tanıdığım suçsuz kimselerine karşı da acımdan kendini alamıyorum*" diyerek çetecilerin yaptıklarının bütün Ermenilere yüklenmemesine dair düşüncesiyle Türkiye'nin sesi olmuştur.¹³ Fakat o dönemde yaşananlar ile ilgili raporlar *The Times* gazetesine Türklerin Ermenileri yok etmesi şeklinde yansıtılmıştır. Ermeni Bilgi Bürosu'ndan alınan raporun verildiği haberde, Ermenistan'ı tekrar işgal etmek için ilerleyen Türk birliklerinin geriye kalan tüm Ermeni nüfusunu yok etmek üzere anlaşmış olduğu iddiasına yer verilmektedir. Karadeniz'de Samsun'da ise; erkek, kadın, çocuk, bebek demeden bütün Ermenilerin kılıçtan geçirildiği ve bu vahşetlerin şehir ve köylerde de devam ettiği ifade edilmektedir. 8 Mart tarihli "Ermeni Katliamı Devam Ediyor" başlıklı haberde Paris Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa, bütün tarihi boyunca Ermeni milletinin bugünkü kadar yok olmaya mahkûm olmadığını belirtmektedir.

(10) Berkes, Propaganda Nedir?, 77-78.

(11) Mim Kemal Öke, Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu, İrfan Yayınları, İstanbul, 2003, s.214.

(12) Gürsoy Solmaz, "Doğu'da Ermeni Zulmü Gören Vatandaşlarımızın İfadeleri", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, editör: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.424-425.

(13) Cemal Anadol, Tarihin Işığında Ermeni Dosyası, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 347.

Haberin devamında Ermenilerin herhangi bir tehlike hasıl olduğunda Kafkasları diğer kardeşleri ile birlikte koruduğunu, fakat şimdi bu korunağın kendilerinden zorla kopartılmaya çalışıldığını, istilacı Kürt ve Tatar gruplarınca takip edildiklerini iddia etmektedir.¹⁴ Türklerin yaptığı iddia edilen Ermeni katliamları ile ilgili haberler *The Times*'in özellikle yer verdiği konular arasında yerini almıştır. Bu haberlerin çoğunun kaynağını Ermeni Bilgi Bürosu'nun bizzat kendisi ya da Amsterdam'dan gelen haberlerin bu büro tarafından gazeteye gönderilmesi teşkil etmiştir. 15 Mart'ta Amsterdam'dan gelen habere yer veren *The Times* yine 8 Mart'taki nüshasında olduğu gibi Lahey'deki Ermeni Bilgi Masası'ndan alınan bilgileri okuyucularına iletmektedir. Türklerin Trabzon'a tekrar girmesinin açık olarak barbarlık hareketlerinin bir göstergesi olduğunu, yakalanan Ermenilerin tarifi imkansız eziyetlere boyun eğdiğini, çocukların soyulduğunu ve bu şekilde denize fırlatıldığını, yaşlı kadın ve erkeklere işkence edildiğini, sakat bırakıldıklarını, bütün genç kadın ve kızların ise Türklere teslim edilmek zorunda bırakıldıklarını ifade eden yorumlara yer vermektedir.¹⁵ Türklerin Ermenilere yaptığı iddia edilen vahşi hareketlere örnekler veren gazete, bu zulümleri yaşadığını söyleyen kişiler ile ilgili isim vermemiştir. Bu isimsiz ifadeleri savaşın son yılı boyunca *The Times*'in hemen hemen her nüshasında görmek mümkündür.

"Ermeni Korkuları" başlıklı başka bir haberde ise, İran'dan İngiltere'ye dönen Ermeni rahibi The Rev. M. Dombourajian'ın İran'da kıtlıktan dolayı çok zor şartlara şahit olduğunu, 40.000 kişinin açlık sınırında olduğu Tahran'da günlük 100-200 kişinin öldüğünü söylemektedir. Mr. Dombourajian sözlerinin devamında şunları anlatmıştır: "*Bakü'de ve Harput'ta Türklerin elinden Kürtler gibi giniyip kılık değiştirerek bir mucize eseri kurtulan bir aileyle karşılaştım. Günlerce birlikteydik, Harput çevresindeki şehirdeki ve köylerdeki adamları ve erkek çocukları şehir dışına götürüp*

*öldürürlerdi. Türklerle yaşamayı reddeden genç gelinlerin, kasıtlı olarak elbiseleri soyuldu, dövüldü, susuz bırakıldı ve kızgın güneşe maruz bırakıldılar. Euphrates College'in profesörlerinin derileri yüzüldü, vücutlarının dolgun kısımlarından parçalar kesildi. Küçük çocuklar kaynar sular bulunan kazanlara atıldılar ve anneleri de onlar acı çekerken onları seyretmeye zorlandılar. Bazı durumlarda anneler, kaynar suyun içindeki çocuklarıyla yer değiştirmeye zorlandılar. Harput, Muş, Bitlis ve diğer yerlerdeki Alman memurları ve askerleri yapılan bu felaketlerden kendilerini sorumlu tutuyorlar".¹⁶ Bununla birlikte *The Times*'in Türklere atıfta bulunduğu katliamlar, kaynaklarda Ermenilerin Türklere yaptıkları ve bundan gururla bahsettikleri olaylardır. Hatta bu katliamların yapılması gerektiği üzerinde duran kişiler arasında Ermenilerin en önemli çete başlarından biri olan General Antranik yer almaktadır. Çünkü Ermenilerin istedikleri sınırlar içerisinde bağımsız bir Ermenistan kurmaları çoğunluğu sağlamalarına bağlıdır. Bunun için de bölgede Müslümanların öldürülerek sayıca üstünlüğün gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Ermenilerin faaliyetleri daha savaşın başında kendini göstermiş, Kuzey İran-Van Harekâtı'nın sorumlusu General Nazarbekov kumandasında Erivan, Van, Erzincan bölgelerini içine alan bir Ermeni ordusu kurulmuştu. Bu ordu üç tugaydan oluşuyordu. Birinci Tugay 1914-1915 yıllarında Ermeni gönüllüleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan General Antranik'e bağlı idi.¹⁷ Bu kişiler Ermeni birliklerinin başında Doğu Anadolu ve Kafkaslar'da Müslüman Türklerin ve kendilerine katılmayan Ermenilerin öldürülmesinde baş aktörler olmuşlardır. Üçüncü tugayın başında yer alan Antranik, Ermenilerin milli kahramanlarından biri sayılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden faaliyetlerine başlamış olan Antranik, savaşın fitilinin ateşlenmesinden sonra çalışmalarına hız kazandırmıştır. 1918*

(14) *The Times*, March 8, 1918.

(15) *The Times*, March 18, 1918.

(16) *The Times*, August 22, 1918.

(17) Haluk Selvi, "*Birinci Dünya Savaşı Strasında Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları*", 2023 Dergisi, Nisan, Sayı 48, Atılım Yayınları, Ankara, 2005, s.22.

yılının Şubat ayında Antranik çete reisi olarak başında bulunduğu birlikle beraber Erzincan'da karşımıza çıkmaktadır. Erzincan'a giren Türk birliğinin başında yer alan Kâzım Karabekir Paşa, 12 Şubat 1918'de ordu komutanlıklarına gönderdiği şifre telgrafta gördüklerini anlatmıştır. Bin beş yüze yakın kadın ve çocuğun öldürüldüğünü, altı yüz elli Müslüman'ın çalıştırılmak bahanesiyle şehir dışına çıkarılarak hayatlarına son verildiğini, küçük köylerde ve kasabalarda Ermenilerin bir kulübe bile bırakmadan tahribat yaptığını, öldürülenler arasında sütten kesilmemiş bebeklerin ve doksan yaşında ihtiyarların dahi bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Kâzım Karabekir'in ortaya koyduğu bu katliamları gerçekleştiren Ermeni birliklerinin başındaki çete reisi General Antranik'ten başkası değildir. Müslümanların katledilmesinden sorumlu olan kişilerden biri olan Antranik'in Ermeni diasporası için bir kahraman olarak görülmesi hiç de şaşılacak bir durum değildir. 1918 Mart ayına gelindiğinde Rus generali üniformasını giyen Antranik, Erzurum'a gelmiş ve burada Albay Morel'in görevini aldıktan sonra Rus subaylarıyla toplantı yapmış, bölgedeki Ermeni birliklerinin kaçışını engellemeye çalışmış, kılıçla yumrukla cepheye göndermeye uğraşmıştır. İki gün daha şehirde kaldıktan sonra şehrin boşaltılmasına karar vermiştir. Fakat boşaltma işlemi sırasında arkalarında yanan, harap olmuş bir şehir; kadın, çocuk, ihtiyar 8000 ölü bırakarak kaçmışlardır. Ayrıca çekilirken yol üzerindeki bütün köy ve kasabalar yakılmıştır.¹⁹

Ermenilerin Türk halkına yönelik katliamlarının en bariz örneklerinden biri Erzurum'da yaşanmıştır. Ermeni birlikleri yöredeki Pazar yerini tamamen yakmış, savunmasız insanları binalara doldurarak binaları ateşe vermişlerdir. Yine Hasankale'de 3000'nin üzerinde Hasankaleli'yi katletmişlerdir.²⁰ Kaynaklarda Ermenilerin Türklere yaptığı zulümler yer alırken *The Times* gazetesine aynı ay içerisinde yansıyan haber durumun propaganda adına nasıl kullanıldığını gözler önüne

sermektedir. "Imperial and Foreign News Items" başlıklı köşesinde Karadeniz kıyıları üzerindeki köylerdeki Ermeni ve Rum nüfusunun üzerindeki eziyetin çok ağır şekilde devam ettiğini ifade eden *The Times*, bunun düzenli bir yok etme anlamına geldiğini belirtmektedir.²¹ Bu haberde olduğu gibi birçok yerde *The Times*'in vermiş olduğu katliam haberleri ile kaynaklardaki bilgilerin kahramanları yer değiştirmektedir. Dolayısıyla aynı dönemde yaşanan katliam olayını İngiltere, oyuncuların yerini değiştirerek Türklerin Ermeniler üzerinde uyguladığı zulümler, vahşetler olarak vermeyi kendi çıkarlarına uygun bulmuştur.

Bu dönemde Antranik'in Müslümanları öldürmek için Erzurum'da çeşitli yollara başvurduğu görülmektedir. Erzurum Rus İkinci Topçu Alayı'nın Harp Ceridesi'ne yer verdiği kitabında Kırzioğlu, Erzurum'da Antranik'in yaptıkları ile ilgili bilgileri gözler önüne sermektedir. Burada Antranik'in Erzurum sokaklarına astırdığı Türkçe beyannamelerden bahsetmektedir. Bu beyannamelerde "öldürülen Müslüman olsun, Ermeni olsun, mutlaka faili bulunup aynı cezaya çarptırılacağı", "Müslümanların hiçbir nesneden korkmayıp, dükkânlarını açarak ticaretleri ile uğraşmaları" şeklindeki ibarelere yer verilmiştir. Erzurumlu olan Antranik'in meydanlarda Türkçe nutuklar vererek Erzurumluları evlerinden dışarı çıkmaya teşvik edip yakalanmalarını kolaylaştırmaya amaçladığını ifade eden Kırzioğlu²², Antranik'in daha önce yaptığı Müslüman ve Ermeni katliamları çerçevesinde bunları söylemektedir.

Diğer taraftan İngiltere'de önemli görevlerde bulunmuş Sir Mark Sykes, İngiltere'ye gönderdiği raporda Ermenilerin Er-

(18) Haluk Selvi, Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu, Sakarya, 2004, s. 93.

(19) Haluk Selvi, "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan", Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (24-26 Ekim 2001), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003, s. 467.

(20) Şenol Kantarcı, "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu", Eğitim Dergisi, (2003 Nisan), Sayı 38, Ankara, 2003, s.28.

(21) *The Times*, March 29, 1918.

(22) M. Fahrettin Kırzioğlu, Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918-1920), Köksav Yayınları, Ankara, 1999, s. 19.

zincan'da yaptığı katliamlardan bahsederken olaylara bakış açısını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sir Mark Sykes'in 12 Mart 1918 tarihinde "Gizli" ibaresiyle "Türkiye ve Diğer Müslüman Ülkeleriyle İlgili Haftalık Rapor" adıyla, İngiltere İstihbarat Dairesi Enformasyon Departmanı'na sunduğu bilgiler gerçekten önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Sykes bu raporunu altı ana başlık altında toplamıştır. Ermenilerin yaptığı katliamlarla ilgili "Müslümanlara Yönelik Ermeni Mezalimi" başlıklı raporunda Türk kuvvetlerinin, Ermeni cephesine doğru ilerlemekte olduğunu, Ermenilerin ise Rus birliklerinden temin edilen silah ve mühimmatla tam teçhizatla donatılarak, Müslüman halka karşı mezalim gerçekleştirmek için gerilla grupları oluşturduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte Sykes, Türk hükümetinin Şubat 1918'de açıkladığı Türklere yönelik Ermeni katliamını doğrulamaktadır. Kafkaslardaki İngiliz askeri temsilcilerinin bu katliamı doğrulamamasına rağmen; Ermenilerin 500'den fazla Müslüman'ı katlettiğinin 21 Şubat 1918 tarihli Tiflis Savaş Dairesi'nin telgrafında belirtildiğini ifade etmektedir. Fakat bu raporun devamında Mark Sykes'in düşünceleri dikkate değerdir. Sykes, Türklerin bu katliamları bahane ederek, Kafkaslar ve Kafkasların ötesindeki Müslüman unsurlar için "kalıcı siyasî teminatlar" talep etmesini bir mazeret olarak gördüğünü belirtmektedir.²³ Ermenilerin yapmış oldukları katliamları gizli ibaresiyle ülkesine gönderen Sykes, Türklerin bunları bahane ederek katliamlara girişmelerini yanlış bulduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı içerisindeki en önemli propaganda aracı olması hasebiyle *The Times* gazetesinin oynadığı rol, kamuoyunu İngiliz Hükümeti yanlısı tutabilmek adına eldeki bilgileri kullanmaya yöneliktir. Ermenilerin Türklere karşı yapmış olduğu katliamlar İngiliz basınının önemli temsilcilerinden biri olarak görülen *The Times* gazetesinde İngiliz ve dünya kamuoyuna farklı bir açıdan yansı-

tlmıştır. İngiliz muhabirlerin çektikleri vahşet fotoğrafları Hristiyan Ermenilere yapılan mezalim olarak kullanılmıştır. Çünkü İngiltere'nin amaçları için savaşan Ermeni milletine yurt bulmak, ancak Hristiyan din kardeşlerini İngiliz kamuoyunun akıllarından bir an olsun çıkarmamak ile mümkündür. Ermenilere yapıldığı iddia edilen vahşet ile ilgili yazı ve fotoğraflar 1918-1919 yılları içerisinde makale ya da haberler vasıtasıyla *The Times* gazetesinin herhangi bir köşesinden insanlara yansıtılmıştır. *The Times* gazetesinin 1918 yılı içerisinde yapıldığını iddia ettiği Ermeni katliamları ile ilgili haberlerinde Türklerin bu işte yalnız olmadıklarını belirtmekle beraber savaşa girişlerinde nasıl müttefikleri oldularsa Ermenilerin yok edilme işinde de Almanların parmağı olduğu ifade edilmektedir. Bununla ilgili İngiltere'de Lordlar Kamarasında yer alan Lord Leverhulme'nin Daily Chronicle gazetesinin temsilcisiyle yaptığı konuşmada söyledikleri dikkate değerdir: "Dövüşmek? Tabii ki dövüşmeliyiz. Bundan şüphe eden bir İngiliz var mı? Rus barışından sonra Almanlara güvenen var mı, kim onlarla insanlığın geleceği konusunda anlaşmak için bir konferans masasına oturur? Sınırları düşünme. Bölgeleri düşünme. Kadınların, erkeklerin, çocukların geleceğini düşün. Gelecek hakkında Almanlarla anlaşır mısın? Ermeni katliamlarını, Sırp katliamlarını, Belçika katliamlarını, burada, orada, her yerdeki zulümlerinin yanında Barış Konferansı'nı düşün. Şimdi Rusları aldatıp, silahsızlandırarak tuzaga düşürerek yıkımına sebep olan, Alman soysuzları ile erkeklerin, kadınların ve çocukların geleceği hakkında anlaşma yapar mısın?"²⁴ şeklinde çok sert bir açıklama yapmaktadır. Bu ise; savaşın içerisindeki durumun siyasetçiler nezdinde de gazetenin aksettirdikleri çerçevesinde geliştiğini göstermektedir. 15 Nisan tarihli "Alman ve Türk Zorbalıkları" başlıklı yazıda ise Ermeni katliamlarının ve Araplar üzerindeki baskının İstanbul'daki "tecrübesiz" idealistlerin eseri olduğu yorumu yapılmakla beraber Filistin'in doğusu ve

(23) Durdu Mehmet Burak, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918), Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 244-245.

(24) *The Times*, March 26, 1918.

Suriye merkezindeki vahşi Bedevilerin bile Türklere nazaran mutsuz Ermeni sürgünlerine nezaketle davrandıkları belirtilmektedir.²⁵ Bu haberde ise; Türklerin Bedevilerden bile daha kötü davranışlar sergiledikleri ifade edilmektedir. Almanların zalimliği ile ilgili haberlerin yanı sıra Westminster Başrahibi Piskopos Ryle'in düşüncelerine yer veren *The Times*, bu konuda İngiliz diplomasisinin bakış açısını da açıkça ortaya koymaktadır. Piskopos Ryle, düşmanlığın sadece savaş alanında ordularla vurularak oluşmadığını aynı zamanda karşı tarafın insanların azimlerini ve güçlerini kendi vatanlarında yani evlerinde kırmak gerektiğini ifade etmektedir. Piskopos ayrıca, Müttefiklerin amacının, dünya milletlerinin Prusya savaşıçılığının egemenliğine bağımlı hale gelmesini engellemek olduğunu söylemektedir. Sözlerinin devamında ise Prusya savaşıçılığının özelliklerinden şöyle bahsetmektedir: “*mahkumları öldürme ve hırpalama konusundaki iğrenç bir rekora sahip olmakla, uyardıktan ticari gemileri mürettebatıyla batırmakla, Ermeni katliamlarıyla, Belçika işkenceleri ile övündüğünü*” belirtmektedir.²⁶

8 Ekim'de Londra'dan gönderilen bir mektup ise, en az Lord Leverhulme'nin röportajı kadar çarpıcıdır. General Korniloff'un siyasi danışmanı olan Vasiliy Zavoiko'nun *The Times* editörüne yazdığı bu mektupta; savaşın başında Almanya'nın Ermenileri Türklere kurban ettiğinden bahsetmektedir. Mektubun devamında Rusya'nın Almanya tarafından çektiği sıkıntıların²⁷ giderilmesi için Müttefiklere ve Wilson'a başvurduğunu ifade etmektedir.²⁸ Gazetenin editörüne yazılmış bu mektuba yer veren *The Times*, Ermenilerin Almanya tarafından adeta Türklerin önüne atıldığını iddia etmektedir. Yine Kasım ayında çıkan bir diğer haberde de Kayzer'in Abdülhamid'i ziyaretinden bahsedilmiş, Ermeni katliamlarından Almanların da sorumlu tutulması gerektiği ifade edilerek, eğer kışkırtılmadıysa Almanların da Ermeni katliamlarında işbirliği yaptığı konusunda çok fazla kanıt olduğu iddia edilen haberde, Ermeni

katliamlarıyla ünlü Kayzer'in İstanbul'da Abdülhamid'e olan ziyaret borcunu gerçekleştirdiği belirtilmektedir.²⁹ 15 Kasım tarihli bu habere cevap 23 Kasım'da *The Times* editörüne Lord Bryce'nin yazısı ile gelmektedir. Bryce yazısında Genova'daki İsveç Komitesi'nden Ermenilere bağış konusunda önemli bir kişi olan M. Leopold Favre ve Adana'daki Amerikan misyonerlerinden Mr. Chambers tarafından imzalanmış telgrafi vermektedir. Bu telgrafta iki husus üzerinde durulmaktadır. Telgrafta ilk olarak Alman misyonerlerin Türkiye'deki 1915 katliamlarını durdurmaya çalıştıkları ve bu olayın kurbanlarını korumak ve rahatlatmak için ellerinden geleni yapıyor oldukları ifade edilmektedir. İkinci olarak Alman Hükümeti'nin bu misyonerleri dinlemediğini, aynı zamanda Alman halkının bu gerçekleri bilmelerinin engellendiğini belirtmektedir. Alman Hükümeti'nin sadece suç ortağı olarak kalmadığını aynı zamanda bu katliamları onayladığını ortaya koymaktadır. Dört Alman misyonerin hükümetlerine yazdıkları bir mektubun yer aldığı³⁰ iddia eden Bryce, Almanların bu katliamlarda parmağı olduğunu söylemektedir.

Ermenilere yapıldığı iddia edilen katliamlar ile ilgili Osmanlı Devleti'nin başında bulunan dönemin padişahı Vahdettin'in sözleri ise *The Times*'ta yerini almıştır. 4 Temmuz 1918'de tahta çıkan Osmanlı Devleti'nin son padişahı Vahdettin ile *The Daily Mail* gazetesi muhabiri G. Ward Price, Ermeniler ile ilgili problemlerin had safhaya ulaştığı bir dönemde bir görüşme yapmıştır. 24 Kasım 1918'deki bu görüşmeyi yaklaşık iki hafta sonrasında sayfalarına taşıyan *The Times* gazetesi, bu mülakattan ilginç noktaları kamuoyuna yansıtmıştır. Price, yazısının başında Padişah Vahdettin'in güçlü ve entelektüel bir karaktere sahip olduğundan bahsetmektedir. Muhabir bir sorusunda Padişaha, İngiltere-

(25) *The Times*, April 15, 1918.

(26) *The Times*, July 14, 1918.

(27) Rusya'daki Yahudilerin Almanya tarafından Rusya'ya karşı kışkırtılmasından bahsediliyor

(28) *The Times*, October 9, 1918.

(29) *The Times*, November 16, 1918.

(30) *The Times*, November 23, 1918.

re'nin Türklere karşı eskiden var olan dostluğunun birdenbire yok olmadığını, Ermenilerin katledilmesinin İngiltere'nin Türklere bakış açısında değişikliğe neden olduğunu söyleyip bu konuda kendisinin ne düşündüğünü sormuştur. Bu soruya verdiği cevapta Vahdettin, Türklerin Ermenilere karşı uyguladığı tavırları öğrendiğinde çok üzüldüğünü, kendisinin tahta çıkar çıkmaz bu konuda ihmalkâr davrananların cezalandırılması için tahkikat açtığını ifade etmiştir.³¹ Padişahın bu sözlerine katılan Sir Amiral Calthorpe, Sultanın zeka ve karakter sahibi bir insan olduğunu söyleyerek onun Britanya'ya tam bir sempati beslediğini 4 Aralık 1918'de Lord Balfour'a bildirmiştir.³² 1918 Aralık ayı *The Times* gazetesi için Türk karşıtı propaganda adına oldukça yoğun geçmiştir. Çünkü bu dönemden sonra Ermenilerin katledilmesi iddiası ile ilgili suçluların tutuklanarak cezalandırılması söz konusu olacağından bu konu hakkında kamuoyunun istedikleri şekilde bilgilendirme çalışmalarının tamamlanmasına çalışılmıştır.

Kafkasya ve Emeniler bağlamındaki İngiliz politikaları, 2 Aralık 1918'de toplanan Savaş Kabinesi ve Doğu Komitesi'nde ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Burada Lord Curzon, Berlin Antlaşması'nı hatırlatmış, 1895-1897, 1909 ve 1915'de Türkiye'deki sözde Ermeni katliamlarından bahsetmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren İngiliz politikacıların Ermeni halkının bağımsızlığa kavuşturulacağına dair vaatlerini hatırlatmıştır. Lord Robert Cecil ise, "Ermenileri Türk boyunduruğundan kurtarmak bu savaşın genel amaçlarından biridir" diyerek Curzon'u desteklemiştir. Bununla birlikte toplantının içerisinde Ermenilerle ilgili nüfus meselesi de konuşulmuştur.³³ Bu toplantıdan birkaç gün sonra *The Times*, 1916 yılına ait istatistikî bir bilgiye yer vermiştir. Ermeni yurtseveri olarak tanıtılan Khan Zadian tarafından Alman ve Türk istatistiklerinden alındığı belirtilen istatistiğe göre, 1916'da sınır dışı edilen 1.396.350 Ermeni'den 1.056.550 kişinin kat-

ledildiği iddiası yer almaktadır.³⁴ Bu haberde olduğu gibi Aralık ayının son günlerine gelindiğinde *The Times*'in sayfalarında 1916'da yazılmış olan Mavi Kitap (Blue Book)'taki üsluba benzer nitelikte bir yazı kaleme alınmıştır. Bu iki haberin Ermeni katliamları ile ilgili yargılama sürecinin gerçekleşeceği dönemin hemen öncesine denk getirilmesini *The Times*'in başındaki Lord Northcliffe'in bir başka propaganda başarısı olarak görmek gerekir. "Hayatta Kalanların Dehşetli Tanıklığı" başlığını taşıyan bu yazının 1915-1916 boyunca Türklerin Ermenileri "yok etmeleri"ne dair izledikleri tarzın İngiliz memurlarca ortaya konmuş şekli olduğu iddia edilmektedir. Yazının devamında Türk katliamlarına maruz kalıp zor şartlar altında kurtulabilmiş kişilerin ifadelerine yer verildiği söylenmektedir:

"Harputlu bir Ermeni olan Bayan B.K. ifadesinde; 1916 Haziran ayında Harputlu kadın ve erkeklerden oluşan 18.000 kişiyle beraber olduğunu söylemektedir. Yaşanan ezilimlerden kaçmayı başaran 13 yaşındaki bir erkek çocuğun Çerkezler tarafından kerosinle yakıldığının söylendiğini ifade etmektedir. Verasbehr yakınlarına geldiklerinde bütün elbiselerinin soyulduğunu, kendilerine yırtık pırtık paçavralar verildiğini, Ras el Ain'e geldiklerinde kendisi ile beraber 29 kadın ve bir oğlan çocuğunu Halep'e giden bir trene bindirmeleri için Çerkezlere rüşvet verdiklerini söylemektedir. Yine bir başka Ermeni kadın Bayan G.L.'nin ifadesine yer veren The Times, Jandarmalar tarafından 35 çocuğun Kharbur Nehrine atıldıklarını söylendiğini belirtmektedir. Karaya yüzebilenlere ise ağır yükler takıldığını ve geri atıldıklarını, yine aynı tarihlerde Chellache yakınlarında yaklaşık 30 kadının karınlarının deşilip bağırsaklarının çıkartıldığını duyduklarını söylemektedir. 1916 Eylül'ünde Shedale'de

(31) *The Times*, December 6, 1918.

(32) Nurer Ugurlu, İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası(1900-1920), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 317.

(33) Tolga Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.357.

(34) *The Times*, December 7, 1918; Ermeni nüfusuyla ilgili bakınız; Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün 1821-1922, çev: Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.

kadın ve çocuklarla birlikte bir vadiye götürüldüğünü ve merdivenlerden aşağı indikten sonra yere çarpıldığını ve vücutların arasında uzanmak zorunda kaldığını söyleyen bir başka şahit ise, ifadesinin devamında bir Arap'ın kendisini buradan çıkararak nebri geçtikten sonra çadırına taşıdığını ve Çerkezler tarafından tanınmasın diye teninin üzerine o Arap kabilesine ait işaretlerin çizildiğini belirtmektedir”

10 şeklinde isimsiz ifadelere devam eden *The Times*, Amasya'dan sınır dışı edilen bir grubun içinde olup hayatta kalmayı başardığını söyleyen bir kişinin şahitliğine yer vermektedir. Bu adı belirtilmemiş kişi ise; 1915 Temmuz'unda kadın, erkek ve çocuklardan oluşan 1000 kişilik bir konvoyun içerisinde Amasya'dan ayrıldığını, 3 hafta sonra Halep'e ulaştıklarını, yol üzerinde 400 kişinin öldürüldüğünü, diğerlerinin intihar ettiklerini sadece kendisinin ve 9 kişinin Halep'e giderken sağ kalabildiğini söylediği belirtilmiştir. 1918'in son günlerinde 1915-1916 yıllarında yaşandığını iddia ettiği bu ifadelere yer veren *The Times*, aynen Mavi Kitap'ta olduğu gibi ifadeleri veren kişilerin adlarını vermemiştir. Bu durum ifadelerin inanılabilirlik özelliğini azaltmaktadır. Aynı zamanda haberin sonunda bu yazının neden kaleme alındığını ifade eden bir cümle oldukça çarpıcıdır: “*Bunlar, tatbik edilen Ermeni katliamının usulü olarak aşırı dehşetin örnekleridir. Türkler, şimdi hayatta kalanların geri gönderilme yolu üzerinde engel koyuyorlar*”.³⁵ Haberin sonunda yer alan bu cümle yazının ne maksatla gazetede yer aldığını gözler önüne sermektedir. Bu dönemde Mavi Kitap'ın da içinde yer aldığı Türklerle ilgili yaklaşık 37 büroşur ve kitapçık Wellington House Yayınları tarafından basılmıştı. Wellington House Yayınları, genellikle İngiltere'de Hodder&Stoughton Yayınevi'nde, Amerika'da ise bir kısım hisselerine yine bu yayınevinin sahip olduğu Doran Yayınevi tarafından basılıyordu. Doran Yayınevi'nin sahibi ise İngiliz *The Times* gazetesinin sahibi Lord Northcliffe ile dirsek teması içindeydi.³⁶ Bu nedenle dikkatle incelendiğinde, Mavi

Kitap'ta yer alan Ermenilerin iddialarına kaynak olarak gösterilen isimsiz mektup ve ifadelerin, *The Times* içerisinde de aynı üslup ile yayınlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca *The Times*'in o dönemdeki sahibi Northcliffe'in aynı zamanda İngiliz savaş propagandasını yönlendirenlerden biri olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Amaç; 1918 sonu 1919 başı itibarıyla 1915-1916 yıllarında göçe tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşü ile ilgili bir yasa çıkaran Osmanlı Hükümeti'nin bu yasadaki iyi niyetini bertaraf etmektir. Ne ilginçtir ki bu yaşandığı söylenen “katliam ifadeleri” aynen Ermeniler tarafından Türklerle yapılan işkence vesikaları ile paralellik göstermektedir. Bu dönemde Ermeni katliamları iddiası, İngiltere'nin önemle üzerinde durduğu bir mesele olmuştur. Doğu Anadolu ve Kafkaslar'da bağımsız bir Ermenistan kurabilmek için gerekli olan yoğun bir Ermeni nüfusu olmadığından, bu durumun nedeni olarak Türkler tarafından Ermenilere yönelik katliam yapıldığı iddiası ortaya atılmıştır.

1918 yılı içerisinde meydana gelen olaylar, Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma hayalini gerçekleştirmelerinde bir basamak olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu katliamlar ile ilgili doğruluğu ispatlanmamış haberleri İngiltere, Birinci Dünya Savaşı içerisindeki propagandasında kullanacaktır. Ponsonby Falsehood, “in War-Time” adlı eserinde “en can düşmanlarını bile yeterli derecede delil olmamasından dolayı mahkum etmekten çekinmeyecek şöhrete sahip kişilerin bütün bir milleti akla gelebilecek her türlü vahşilik ve tabii olmayan cinayetlerle suçlamak için öncülük yapmaktan geri durmayacaklarını söylemektedir.”³⁷ İngiliz propaganda faaliyetlerinin ruhunu, sözde Ermeni katliamları çerçevesindeki açılımını ortaya koyması bakımından Ponsonby'nin ifadeleri dikkate değerdir. İngiliz propagandasının en önemli

(35) *The Times*, December 23, 1918.

(36) Justin McCarthy, “*İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler*”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.473.

(37) Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Kim Yayınları, Ankara, 2004, s.173.

noktalarından birini oluşturan “zalim Türklerin Ermeniler üzerinde uyguladığı vahşet” iddiası, Birinci Dünya Savaşı boyunca *The Times* gazetesi aracılığıyla kullanılmış ve dünya kamuoyuna bu şekilde yansıtılmıştır. Bu konuyla ilgili *The Times*’ın kullandığı üslup, tarafsızlıktan uzak ve propaganda aracı olduğunu ispatlar ifadelerle doludur.

Bununla birlikte Ermenilerle ilgili *The Times*’ın yer verdiği bir diğer mesele ise Ermeni mülteciler konusudur. Ermeni Mültecileri Fonu’nun çalışmalarına sıkça yer vermeye çalışan *The Times* gazetesi, İngiliz halkının duygularına hitap etmeyi ihmal etmemiştir. Cantenbury Piskoposluğu’nun Westminster Central Hall’de evsiz ve kıtlıkla karşı karşıya kalan Süryani ve Ermeni 80.000 mülteci için yardım toplamak amacıyla bir araya geldikleri haberi verilmiştir.³⁸ İngiltere’nin yürüttüğü Ermeni katliamlarını bütün dünyaya duyurma ve sonrasında gelen Ermeni mültecilere yardım toplama çalışmaları *The Times* aracılığıyla duyurulmuştur. Bu çaba, Amerikan basınına da içine alarak gelişen bir kampanyaya dönüşmüştür. Bu konu ile ilgili çalışmaların ciddiyeti Lord Robert Cecil’in, 5 Kasım 1918’de Amerikan basını için verilen bir yemekte “*Hristiyan milletler üzerindeki Türk denetimi kesin bir sonuca ulaşmalıdır*” sözüyle açıkça ortaya konmuştur. Yine buna benzer bir ifade Balfour’un Amiral Calthorpe’a gönderdiği 9 Kasım 1918 tarihli talimatında yerini almıştır. Balfour, Calthorpe’a verdiği direktifte Britanya Hükümeti’nin amacını “*milyonlarca zavallı insanın gelecekteki mutluluğunu garanti etmek olduğu*”³⁹ şeklinde ifade etmiştir. *The Times*, Ermeni mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması için para toplama kampanyaları düzenlemiş ve bu faaliyetler için duygusal ifadelerle yer vermiştir. Ocak ayının başlarında *The Times* gazetesinin yayınladığı mektup oldukça dikkat çekicidir. Randall Cantuar, Henry James Grosch ve W. B. Selbie imzalı bu mektupta 4 Aralık Çarşamba günü Westminster Hall’da “*yaklaşık üç yıl boyunca Türklerin kurbanı olmuş millet-*

ler için bir balk mitingi yapılarak burada İngiliz himayesi için yalvarıldığı” ifade edilmiştir. Bu mektubun sonunda ise Hristiyanlığın hizmetindeki İngiliz halkının cömertliğine müracaat ettiklerini söyleyerek yardımların iletilmesi için Ermeni Mültecileri Fonu’nun adres bilgileri verilmiştir.⁴⁰ Bununla beraber bağış yapanların isimlerini ve bağış miktarlarını ilan ederek bağış kampanyaları teşvik edilmiştir.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Paris’te toplanan Barış Konferansı’na katılan Ermeni delegasyonu 26 Şubat 1919’da isteklerini sıralamaya başladıklarında bu isteklere destek yine *The Times* gazetesinden gelmekteydi. Burada Amerika Başkanı’nın Ermeni davasına çekilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir. Muhabir aynı günkü *The Times* gazetesinde “*Yeni Devletler*” başlıklı yazısında Mr. Wilson’un sorumluluğunu şu cümlelerle açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Ermenistan’ın acılarını hiç düşündünüz mü? Ermeniler acı çektikten sonra paranızı yardım etmek için sel gibi akıttınız. Şimdi onların tekrar acı çekmelerini engellemek için kuvvetinizi oluşturun*”.⁴² Ayrıca *The Times* gazetesinde Ermenilerin temsilcisi sıfatıyla konferansa katılan Bogos Nubar’ın mektuplarına da yer verilmiştir. Bu mektuplarda savaş sırasında İtilaf devletlerine yaptıkları yardımların karşılığının Ermenilere verilme zamanının geldiğine vurgu yapılmaktadır.⁴³ *The Times*’ın Ermenilere olan ilgisini İstanbul muhabiri 6 Eylül 1919 tarihli yazısında ortaya koymuştur. Muhabir, *The Times* gazetesinin Ermenistan problemi ile Milletler Cemiyeti’nin asıl üyelerinden daha çok ilgilendiğini söylemektedir.⁴⁴ Bu ifade, Ermeni meselesinin dünya kamuoyuna duyurulması ve gerekli ilginin uyandırılması hususunda *The Times*’ın etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

(38) *The Times*, December 5, 1918.

(39) Documents on British Foreign Policy 1919-1939 First Series, 1952; n.3.

(40) *The Times*, January 6, 1919.

(41) *The Times*, January 28, 1919.

(42) *The Times*, February 26, 1919.

(43) *The Times*, January 30, 1919.

(44) *The Times*, September 15, 1919.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı, topyekün harplerin başlangıcı olmasının yanı sıra ilklere imza atan bir olay olarak tarihe geçmiştir. 1914-1918 yılları arasındaki dört yıllık süreci içerisinde barındıran bu savaş, devletlerarası ilişkilerin de dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bütün bunların yanında savaş propagandasının gerçek anlamda ilk olarak kullanıldığı harp olması bakımından da önemi haizdir. Dünya tarihinin gördüğü bu ilk dünya savaşı, propagandanın gücünü de ortaya koymuştur. Bu süreçte propagandayı en etkili şekilde kullanan devletlerin başında İngiltere gelmektedir. İngiltere'nin uyguladığı yöntemler, bu savaşı Müttefikler lehine çeviren önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere'de bütün ülkelerin zayıf ve güçlü yönleriyle ilgili bilgilerin toplandığı ve bunların propaganda malzemesi olarak kullanıldığı özel bürolar teşkil edilmiştir. En ünlüleri Wellington House ve Crewe House olan bu büroların amacı, savaş içerisinde İngiliz politikasının gösterdiği hedef dahilinde ilerleyerek gerekli malzemelerle hem İngiliz kamuoyunu harekete geçirmek, hem de savaşa katılmamış devletlerin savaşa İngiltere safında katılmasını sağlamaktır. Bu dönemde İngiltere'de yayınlanan The Times gazetesi ise, İngiliz propagandasının bel kemiğini oluşturmuştur. The Times, başta İngiltere ve Amerika olmak üzere, dünyanın birçok ülkesinde hem üst düzeydeki kişilerin hem de halk tabakasının kahvaltı sofralarına girmeyi başarmıştır. Bu durum gazetenin yapacağı her türlü haberin insanların hayatlarına nüfuz edebileceğinin en önemli göstergelerinden birisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere'nin politikasını yönlendiren kişilerden biri olan Lord Northcliffe, bu dönemde İngiltere'de The Times başta olmak üzere toplam yedi gazetenin sahibi olarak İngiliz propagandasının yürütücüsü konumundadır. Gazetenin sahibi Lord Northcliffe'e göre; var olmayan olaylar üzerinden yapılan haberler er ya da geç ortaya çıkacaktır. Bu nedenle yapılması gereken; var olan haberleri İngiliz propagandasına

göre yorumlamak ve bu şekilde okuyucuya sunmaktır.

1918-1919 yıllarında The Times gazetesinin en çok üzerinde durduğu ve sayfalarında geniş yer verdiği konu ise Ermeniler ve gelecekteki pozisyonları olmuştur. The Times gazetesinin Ermeniler ile ilgili bu dönemde yapmış olduğu haberlere bakıldığında bilgi yanlışlığından ziyade var olan olayların farklı bir şekilde lanse edilmesinden kaynaklı bir haber anlayışı olduğu göze çarpmaktadır. Yani yaşanan olay ve tarih doğru iken olayın kahramanlarının yerleri değiştirilmiştir. Dolayısıyla gazete, muhabirleri vasıtasıyla elde ettiği haberleri Londra'daki merkezinde İngiliz propagandasına göre şekillendirmiştir. Bu durum kaynaklar ile karşılaştırıldığında ilk etapta haberin yanlış olduğunun ortaya çıkmasını geciktirecek ve hatta engelleyecektir. Bununla birlikte The Times gazetesi 1918 yılında, "mazlum" Ermeniler "barbar" Türkler bakış açısı çerçevesinde zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin buldukları bölgelerde çektikleri sıkıntılar, göç sırasında yaşadıkları ile ilgili haberler yanında cephelede yaşanan İngiliz-Osmanlı çekişmesindeki Ermenilerin fedakarlıkları ve Müttefiklerin savaşı kazanmasındaki önemli rolleri olduğu ile ilgili haber ve yorumlara yer vermiştir. Bu haberler incelendiğinde gazetenin tarafsızlıktan uzak bir üslupla haberi vermek yerine haberi kendilerince yorumlayarak okuyucuya sundukları görülmektedir. Özellikle Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalimlerin, Türklerin Ermenilere yaptıkları vahşet şeklinde lanse edilmesi gibi olayların bambaşka bir şekilde verildiği görülmektedir. Cephelede yaşanan amansız mücadelenin içerisinde yer alan Ermeni çete reisleri ise bir kahraman olarak lanse edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu getirmek için toplanan Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler isteklerinin yerine getirilmesini beklerken, The Times gazetesi bu milletin ne kadar sıkıntılı dönemleri atlattığını, Müttefiklerin ise Ermenilerin fedakârlıklarının karşılığını verme zamanının geldiğini söylemiştir. Ayrıca Ermenilerin yaşadığı bu sıkıntıların

sorumluları ile ilgili gerekenlerin yapılması da istenmiştir. Ermeni iddialarının yılmaz savunucusu gibi davranan The Times, dünya kamuoyunu Ermenilere yardım edilmesi gerektiğine inandırma çabasında olduğu görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı boyunca olduğu gibi harbin sonunda da Ermeni meselesiyle ilgili haberler incelendiğinde The Times gazetesinin haberleri verirken kullandığı anlatım dili, okuyucunun olaya bakış açısının nasıl olması gerektiğine dair bir yönlendirmeyi de içerisinde barındırmaktadır. Bu durum gazetenin propaganda malzemesi olduğunun göstergesidir. The Times'ın sahibi Lord Northcliffe'in de amacının, İngiliz politikasının propagandasını gazetesi aracılığıyla yapmak olduğu söylenebilir. The Times, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda "İngiliz Hükümeti'nin neferi" görevinin sonuçlarını, ülkesinin savaşı kazanmasıyla alacaktır. Fakat yaptığı haberlerin yanlışlığı, o gün işe yaramış olsa da, tarih karşısında her zaman yargılanmasına neden olacaktır.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

- The Times*, March 8, 1918.
The Times, March 18, 1918.
The Times, March 26, 1918.
The Times, March 29, 1918.
The Times, April 15, 1918.
The Times, July 14, 1918.
The Times, August 22, 1918.
The Times, October 9, 1918.
The Times, November 16, 1918.
The Times, November 23, 1918.
The Times, December 5, 1918.
The Times, December 6, 1918.
The Times, December 7, 1918.
The Times, December 23, 1918.
The Times, January 6, 1919.
The Times, January 28, 1919.
The Times, January 30, 1919.
The Times, February 26, 1919.
The Times, September 15, 1919

2. Araştırma Eserleri

- ANADOL, Cemal, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982.
AVŞAR, Servet *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Kim Yayınları, Ankara, 2004.
BAŞAK, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
BERKES, Niyazi, *Propaganda Nedir?*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1942.
BURAK, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.
Documents on British Foreign Policy 1919-1939 First Series, 1952; n.3.
GİRİTLİ, Yasemin, *"The Times'in 200 Yılı (1785-1985)"*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
KANTARCI, Şenol, *"Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu"*, Eğitim Dergisi, (2003 Nisan), Sayı 38, Ankara, 2003.
KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918-1920)*, Köksav Yayınları, Ankara, 1999.
McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün 1821-1922*, çev: Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.
McCARTHY, Justin, *"I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu"*, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
McCARTHY, Justin, *"İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler"*, Türkler Ansiklopedisi, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
MUTLU, Mustafa, *Vietnam'dan Körfez'e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2003.
ÖKE, Mim Kemal, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İrfan Yayınları, İstanbul, 2003.
SOLMAZ, Gürsoy *"Doğu'da Ermeni Zulmü Gören Vatandaşlarımızın İfadeleri"*, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, editör: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
SONYEL, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
SONYEL, Salahi, *"Birinci Dünya Savaşı Günlerinde Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası"*, Belleten, Ağustos (LVIII), Sayı 202, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
SELVİ, Haluk, *"Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan"*, Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I (24-26 Ekim 2001), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003.
SELVİ, Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya, 2004.
SELVİ, Haluk, *"Birinci Dünya Savaşı Strasında Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları"*, 2023 Dergisi, Nisan, Sayı 48, Atılım Yayınları, Ankara, 2005.
UĞURLU, Nurer, *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.